

Obojí, oboje, obé, všechno¹

The deictic words *obojí, oboje, obé* and *všechno*

The incongruent deictic words *obojí, oboje, obé* and *všechno* are parallel to the congruent forms *oba, obojí, oboje, obé* and *všechn*. Whereas in Czech monolingual dictionaries *všechno*–*všechn* are interpreted as two units, *obojí, oboje* (congruent) and *obojí, oboje, obé* (incongruent) do not have a separate interpretation, but should. In most cases, the quantification expressed by the incongruent forms *obojí, oboje, obé* – in contrast to *obojí, oboje* (congruent), *všechno, všechn* and other words with quantificational function – relates to textual positions, not to the external reality.

Key words: quantification of textual structure, referential quantification, substantivized numeral, substantivized pronoun

Klíčová slova: textověstrukturní kvantifikace, referenční kvantifikace, zpodstatnělá číslovka, zpodstatnělé zájmeno

1. Úvodem

Problematicke tzv. úplnostních číslovek *oba, obojí, obé* se podrobně věnoval František Daneš (1968).² V tomto článku se budu zabývat substantivizovanými číslovkami *obojí, oboje, obé* (o nich v Danešově textu najdeme jen stručnou zmínku) a substantivizovaným zájmenem *všechno*. Pokusím se ukázat, že sémantická a syntaktická paralelnost těchto prostředků by měla být motivem pro jejich analogické lexikografické zpracování.

2. Lexikografické zpracování číslovek *obojí, oboje, obé* a zájmena *všechn*

V Slovníku spisovné češtiny (dále jako SSČ) je číslovka *obojí* příhruždována k heslu *oba*. SSČ řadí *obojí* mezi číslovky druhové. V prvním vydání SSČ byl význam číslovky základní naznačen odkazem na heslo *dvojí* (zde jsou *oba* významy explicitně uvedeny), v druhém vydání již tento odkaz chybí.

¹ Příspěvek vznikl v souvislosti s budováním lexikální databáze Pralex (výzkumný záměr ÚJČ AV ČR, v. v. i., *Vytvoření databáze lexikální zásoby českého jazyka počátku 21. století*, AV0Z90610521).

² „Úplnostní číslovka“ je termín Mluvnice češtiny 2 (Komárek et al., 1986; dále jako MČ 2). Sám Daneš pracuje s termínem „číslovka souhrnná“.

o b a čisl. zákl. ‚jeden i druhý (k sobě patřící a již dříve zmínění)‘: *přišli oba (dva), s oběma dětmi; držet oběma rukama; v obou případech; po obou stranách; obojí* čisl. druh.: *navrhl to i ono, obojí nevyhovuje; – obojí, oboje šaty (se jí líbí); mládež obojího pohlaví*; hist., náb. *přijímat pod obojí (způsobou)*; v. i *podobojí*.

Slovník spisovného jazyka českého (dále jako SSSJČ) zpracovává číslovku *obojí* jako samostatné heslo a interpretuje ji jako polysémní lexém s významem druhovým a nedruhovým.

obojí

čisl. druh. (má též tvary jmenné: j. 1. ž. *obojí, *oboje*, 4. *obojí, *oboji*; 1., 4. s. *obojí, *oboje*; mn. 1. m. živ. *obojí, *oboji*, neživ. *oboje*, 4. m. *obojí, oboje*; 1., 4. ž., s. *obojí, oboje*; u jmen pomn. a hromad. se tvarů jmenných užívá většinou též ve význ. čisl. zákl., např.: *dostat oboje uhlí* ‚za letní i zimní období‘; složený tvar tu častěji vyjadřuje spíše druh: *obojí uhlí*, tj. ‚oba druhy‘, např. ‚černé i hnědé‘; zř. jako podst. s. *obé, -ého*)

1. ‚jsoucí v obou růz. druzích‘: *pekly se koláče i mazance a o. se rozdávalo; o. vojáci, aktivní i rezervisté; trochu suchých konvalinek, trochu fádních upomínek – obé za nic nestojí* (Mach.)
2. u jmen pomn., hromad., látkových a abstr. též ve význ. čisl. zákl. ‚oba‘: *oboje housle; oboje mužstvo; o. látka; o. možnost, snaha; mládež o-ho pohlaví* ‚hoši i děvčata‘; náb. *přijímat pod o. (též podobojí)*, *pod o. způsobou* ‚pod způsobou chleba a vína‘

Číslovka *obé* má podle SSSJČ pouze tvary neutra. Daneš (1968, s. 13) si všímá toho, že *obé* se spojuje se jmény mužského (sic!) a středního rodu (*obého druhu, obého pohlaví*).³

Obecnější výklad významu lexému *obojí* (ve srovnání se SSSJČ) najdeme v Příručním slovníku jazyka českého: ‚jeden i druhý ze dvou druhů n. vůbec z počtu dvou‘ (heslo *obojí*). Díky značné obecnosti této definice lze pod ni subsumovat i taková užití lexému, pro která výkladové definice ze SSSJČ nevyhovují.

U hesla *všechn* uvádí SSČ tři významy:

1. ‚pojímá osoby n. věci souhrnně, jako úplný soubor, celek‘: *všichni Češi; beze všeho důvodu, beze všech důvodů* jakéhokoliv, jakýchkoliv;
2. jen *všechno, všecko, vše* ‚vyj. souhrn, celek událostí, věcí, popř. osob‘: *přijít o všechno*;
3. (jen v j. č.) ‚vyj. úplnost, bezvýhradnost‘: *byla všecka smutná*.

Význam č. 1 podle SSČ odpovídá významům č. 1 a 2, které postulují SSSJČ:

1. ‚vyjadřuje, že se žádná osoba ani věc nevyjímá‘: *pokoj všem lidem dobré vůle*
2. ‚takový, kt. je vůbec možný, kt. vůbec přichází v úvahu; jakýkoli, kterýkoli 1, každý‘: *dojeli beze vši nehody; nemoci všech druhů, všeho druhu*
3. ‚takový, z kt. nic nechybí; celý 1, úplný 2, plný 2‘: *je v. černý; mít všechno pohodlí*

³ Číslovku *obé* v uvedených příkladech zřejmě nelze považovat za druhovou. Existují dvě pohlaví, nikoli dva druhy pohlaví. Podobně spojení *obého druhu* pravděpodobně nenedotuje dva druhy druhů, ale zkrátka dva druhy.

4. jen s. *vše, všechno, všecko, všechno* ‚vyjadřuje úplnost, celost něčeho; nic nevyjímajíc‘: v. *dobře dopadne; v. bylo zadarmo*⁴

Zatímco zpodstatnělé tvary *obojí, oboje, obé* SSČ i SSJČ subsumují pod význam druhový, zpodstatnělé *všechno* je v obou slovnících zpracováno jako samostatná lexie.⁵

3. Substantivizace úplnostních číslovek

Je zjevné, že tvary *obojí, oboje, obé* v příkladu SSJČ *pekly se koláče a mazance a o. se rozdávalo* mají jinou syntaktickou povahu než *oboje* v příkladu (1):

(1) *Chlapec měl například dvoje Vánoce, oboje bohaté.*⁶

V obou případech se adjektivní číslovka substantivizovala. V příkladu (1) se jedná o substantivizaci gramatickou, textovou, kterou je nutno považovat za výsledek elipsy (*oboje Vánoce byly bohaté*). V příkladu ze SSJČ jde o substantivizaci lexicizovanou; morfologická forma predikátu ukazuje, že *oboje* se zde syntakticky chová jako substantivum středního rodu.

Tvar *obé* charakterizuje SSJČ jako substantivní.⁷ Pro tento slovník je typické, že číselné výrazy s gramatickými vlastnostmi substantiv klasifikuje jako substantiva (např. *čtyvero, patero*, ale i *dvé, tré*). Tvar *obé* je ovšem uveden pouze v gramatické a příkladové části hesla *obojí*, jako samostatné (substantivní) heslo zpracován není.

K slovnědruhovému zařazení výrazu *obé* se vyjadřuje také Daneš (1968, s. 12): „Domníváme se, že v případech, kdy u těchto výrazů [*dvé, obé, tré*, doplnil V. V.] stojí jméno počítaného předmětu (v 2. pádě čís. množného), nechápu se jako podstatná jména, nýbrž jako číslovky. [...] tvary *dvého, obého, trého* se chápou jako pouhé archaické varianty běžných tvarů *dvojího, obojího, trojího*.“ S tímto hodnocením souhlasím, za číslovky ovšem budu považovat i ty výrazy *dvé, obé a tré*, u kterých nestojí jméno počítaného předmětu. Vedou mě k tomu především důvody sémantické: v obou případech se jedná o kvantifikátory⁸.

Substantivizace výrazů *obojí, oboje, obé* nedošla tak daleko, aby je bylo možné rozvíjet substantivem s formálními vlastnostmi neshodného přívlastku (*pět lidí*) nebo adjektivním přívlastkem (*mladý hajný*). Přesto existují gramaticko-sémantické

⁴ Z heslových odstavců v SSČ a SSJČ jsem vybral jen významové definice a několik relevantních dokladů.

⁵ Zpodstatnělé zájmeno *to* je v těchto slovnících zpracováno podobně: tvoří samostatnou lexii polysémního lexému *ten*.

⁶ Zdrojem pro příklady uváděné zde pod čísly (1)–(40) byl korpus SYN. Materiál, který jsem nasbíral, byl nepoměrně bohatší, avšak z ekonomických důvodů jsem vybral jen příklady reprezentativní.

⁷ Potenciální substantivizace forem *obojí, oboje* je v SSJČ zachycena pouze v příkladové části hesla.

⁸ K pojetí kvantifikátoru viz článek Lexikální sémantika neurčitých kvantifikátorů v současné češtině (Veselý, 2009, s. 177).

důvody, proč tyto číslovky chápat jako morfologické znaky Q/D/S⁹, nikoli Q/D/A⁹: 1) Ve větě plní primárně funkci substantivní – funkci adjektivní plnit nemohou.¹⁰ Ztrácí ostatně i jednu ze základních vlastností adjektiv, totiž kongruenci; budu o nich proto mluvit jako o úplnostních číslovkách nekongruentních. 2) Substantivům se přibližují i v ohledu sémantickém: zastupují substance, popř. příznaky substančně pojaté (srov. níže příklady (17)–(19)). Slovnědruhovú transpozice zde má tedy povahu slovtvornou, nikoli gramatickou. Se slovnědruhovým přehodnocením těchto jednotek koresponduje rovněž jejich lexikálněsémantické osamostatnění: v rámci polysémního lexému vytvářejí samostatnou lexii.

4. *Obojí, oboje, obé* jako prostředky variantní

Pokud mají tvary *obojí, oboje, obé* ve větě adjektivní platnost, mohou mít význam číslovky druhové, nebo číslovky základní. Existuje tendence, aby složený tvar *obojí* označoval počet druhů a jmenný tvar *oboje* počet kusů nebo souborů – o závazné pravidlo však nejde. Všimá si toho i Internetová jazyková příručka (heslo *obojí*): „Tvar adjektivní (*obojí*) se obvykle u pomnožných a hromadných jmen užívá ve významu oba druhy. Tvar jmenný (*oboje*) ve významu základní číslovky. U ostatních typů podstatných jmen se ve významu druhovém užívá tvar jmenný i adjektivní (*oboje i obojí jablka* = oba druhy jablek). Rozlišení významu druhového a základního však není v češtině zcela striktní a formou druhové číslovky lze vyjadřovat prostý počet i počet druhů u všech typů substantiv.“ Číslovka *obé* v adjektivní platnosti může mít význam druhový (*doktor obého práva*), nebo význam číslovky základní (*děti obého pohlaví*) – srov. výše pozn. č. 3.

Zpodstatnělé tvary *obojí, oboje, obé* jsou sémanticky totožné (podrobněji viz část 7) a ve většině pádů je lze užívat promiscue. Na tuto variantnost vhodně upozorňuje Vášův-Trávníčkův Slovník jazyka českého:

obojí (skloňov. jako u *dvojí*), druhová číslovka k oba = ,obojího druhu, způsobu, vlastnosti; ten i onen, ten i ten'; *obojí víno, způsob, příčina // oboje víno, dvěře, hodiny...*; zpodstat. stř. *oboje, obojí (-jího) // kniž. obé (-bého): o. se hodí, je špatné...*

Tripleta je ovšem pouze v nominativu a akuzativu, např.:

(2) *Uměl spát i snít. Obojí [Oboje/Obé, doplnil V. V.] měl rád.*¹¹

⁹ Symboly zde označují sémantické báze a funkční příznaky. Podrobněji k tomu viz zejména MČ 2, 1986, s. 16–26 a Komárek, 2006, s. 13–94.

¹⁰ V lexikální databázi Pralex považujeme za primární jen takovou syntaktickou funkci, která je u konkrétní lexie realizovatelná. Tím se naše pojetí odchyluje od původního pojetí M. Komárka (srov. např. Komárek, 2006).

¹¹ Z korpusových dokladů vyplývá, že tvar *obojí* je zdaleka nejfrekventovanější; tvary *oboje, obé* se v této funkci užívají výrazně méně (*obojí*: 5636 výskytů; *oboje*: 819 výskytů; *obé*: 459 výskytů).

V nepřímých pádech si složený a jmenný tvar nekonkurují, zde jsou jen tvary složené.

- (3) *Dobré víno je jako dobrý aforismus. Obojímu [Obému, doplnil V. V.] je třeba napřed porozumět, neboť teprve pak je lze správně vychutnat.*

Daneš (1968, s. 13) při výčtu spisovných tvarů tvořících paradigma sg. neutra neuvádí tvar instrumentálový (*obém*).¹² Zpodstatnělý tvar *obém* je i v korpusu SYN doložen skutečně pouze pro lokál.

- (4) *Režisér Jan Kačer si přizval do hlavní role Alexeje Pyška z Národního divadla. Ačkoliv bývá krumlovský park více prověrkou atletickou než hereckou, prokázal Pyško kvality v obém.*

V genitivu, dativu a lokálu jsou tedy dublety (*obojího, obého* atd.), v instrumentálu se užívá tvar jediný (*obojím*).

Podobu *obé* (podobně jako číslovky *dvé* a *tré*) charakterizuje Daneš (1968, s. 12) jako zastaralou, užívá se jí podle něj zřídka. Korpus SYN ovšem ukazuje, že zřídka se užívá především spojení číslovky *obé* se jménem počítaného předmětu (pouze 100 dokladů, většinou jde o ustálená spojení typu *lidé obého pohlaví* nebo *doktor obého práva*), výskyt této číslovky bez jména počítaného předmětu je podstatně vyšší (629 dokladů).

Domnívám se, že substantivizované *obé* není na rozdíl od *obé* kombinovaného se jménem počítaného předmětu a lemmat *dvé, três* archaické, ale spíše knižní, omezené na sféru psaného textu, popř. na velmi formální projevy mluvené. Nasvědčují tomu i doklady nalezené v mluvených korpusech PMK, BMK, ORAL2006 a ORAL2008: substantivizované *obé* zde na rozdíl od substantivizovaných tvarů *obojí, resp. oboje* doloženo není.

SSJČ uvádí jmenné tvary sg. neutra číslovek *obojí, dvojí* s hvězdičkou (**oboje, *dvoje*), kdežto SSČ hodnotí oba tvary jako neutrální (explicitně jen u *dvojí*). Vhodnější je podle mého názoru řešení SSČ.¹³

5. Kongruentní *oba* vs. nekongruentní *obojí, oboje, obé*

Chceme-li pomocí úplnostní číslovky odkazovat k pojmenováním osob, uijeme vždy kongruentní podobu *oba*. Je přitom lhostejno, zda jsou tyto osoby označeny souhrnně jediným substantivem nebo dvěma substantivy v poměru koordinačním, popř. jinak.

- (5) *Rodičům je k padesátce, oba dost pijí.*

¹² Daneš popisuje morfologické chování výrazu *obé* v těch případech, kdy u něj stojí jméno počítaného předmětu. Soudě však podle dokladů nalezených v korpusu SYN, platí tento popis i pro podoby substantivizované.

¹³ SSČ ovšem uvádí také jmenný tvar *dvoji* pro akuzativ sg. fem. – ten v korpusu SYN doložen není.

- (6) *S Kavanem bude Havel hojně komunikovat, neboť oba budou zodpovídat za tvorbu zahraniční politiky země.*

Zdá se, že výlučně pomocí kongruentního *oba* se odkazuje i k pojmenováním zvířat.

- (7) *Symbolem letošního festivalu je totiž kočka Mína a kocour Macek (oba se vystřídali při pózování na plakátech) cvičitelů Barešových.*

Případy jako (5) považuji za textovou elipsu, případy typu (6) a (7) jsou zřejmě na pomezí mezi substantivizací textovou a lexikální.¹⁴

Jestliže jsou antecedentem číslovky substantiva označující věci neživé (ať už povahy hmotné nebo abstraktní), není volba mezi prostředkem kongruentním a nekongruentním zdaleka tak jasná. V případě, že je antecedent tvořen jediným substantivem, užijeme číslovku *oba* (jedná se o textovou elipsu podobně jako v příkladě (5)).

- (8) *HUDBA-ZPĚV-TOMBOLA slibovaly dva plakáty, oba vymalovala Soňa barvičkami ještě ze školy, jeden přitloukla na vrata Hubertusu a druhý na dveře pošty na hrušovském nádraží.*

Pokud odkazujeme ke dvěma substantivům s neživým denotátem, která mají stejný jmenný rod, můžeme užít podobu kongruentní i nekongruentní; obvyklejší je ovšem druhá uvedená možnost. Volba číslovky kongruentní je zřejmě motivována faktory lexikálněsémantickými i větněsémantickými: kongruentním prostředkem budeme odkazovat k substantivům sémanticky blízkým a k substantivům majícím přes svůj neživý denotát ve větě zřetelně akční povahu (a někdy tak metonymicky poukazujícím k denotátu živému).

- (9) *Ze soutěže vypadla firma UNISYS a společnost IDOM. Obě vznesly protest s tím, že požadované dokumenty odevzdaly se všemi nutnými náležitostmi a zmizelá razítka považují za formální nedostatek.*
- (10) *Škola i nemocnice jsou už dnes pořadateli řady kongresů a konferencí a oběma vhodné prostory chybějí.*

V řadě případů je možno užít prostředek kongruentní i nekongruentní.

- (11) *Mírou je homologie mezi duší a polis. Mezi oběma [lobojím, doplnil V. V.] podle Platóna existuje strukturní analogie.*

Někdy se odkazuje ke dvěma substantivům v pretextu, s nimiž je apozičně spojeno substantivum označující nadřazený rodový pojem, popř. je takové substantivum implikováno. Tyto příklady vykládám jako textovou elipsu.

- (12) *Designérsky nejzajímavější jsou přístroje Onkyo a Denon. Oba se tváří, že mají na více než ostatní.*

¹⁴ Vzhledem k tomu, že se tento prostředek i přes svou substantivizovanost chová kongruentně, považuji ho za číslovku adjektivní – nese tedy funkci Q/D/A^S.

- (13) *Makedonští nacionalisté mají také strach z toho, že sousední Řecko a Bulharsko, obě s podstatnými makedonskými menšinami, mohou vznést požadavky na makedonské území.*

Odkazuje-li se ke dvěma substantivům s neživým denotátem, která mají různý jmenný rod, a nadřazený rodový pojem není vyjádřen ani implikován, je vhodnější užít prostředek nekongruentní. Číslovku kongruentní pocítujeme v těchto kontextech jako nevhodnou zejména v přímých pádech. V pádech nepřímých se mnohdy jeví jako přijatelná, zřejmě proto, že formální synkretismus těchto tvarů oslabuje jejich rodovou vyhraněnost.

- (14) *Číšník přinesl kávu i koňak, obojí postavil na stůl a odešel do kuchyně.*
(15) *Její členové se scházejí každý rok, střídavě na kolokviu a kongresu. Oba mají odborný charakter, konají se vždy v jiném státě a jejich cílem je seznámení se s významnými knižními sbírkami určité země, což je doplněno o odborné přednášky a společenské akce. [lépe: Oboje má...]*
(16) *Rovná totiž je strašlivou kombinací vesnice a velkoměsta. Z obou [obojího, doplnil V. V.] si vzala to špatné.*

Obojí, oboje, obě může odkazovat také k dějům, ať už jsou vyjádřeny verbem finitem anebo infinitivně. V těchto případech se kongruentní číslovka zásadně nepoužívá. Pokud jsou příslušné děje vyjádřeny jménem dějovým, popř. pokud má dějovou povahu alespoň jedno ze substantiv, k nimž se odkazuje, cítíme jako vhodnější prostředek nekongruentní.

- (17) *Sedíme s překříženýma nebo s nataženýma nohama, což je oboje špatné přinejmenším pro krevní oběh.*
(18) *Nastřelit čtyřikrát tyč je jistě směla a vyhrát gólem v poslední minutě zůstává pro změnu šťestím. Potkalo nás oboje, a proto snad lze říci, že náš postup je zasloužený.*
(19) *Les a lov – oboje patřilo k životu šlechty.*

6. *Obojí, oboje, obě* jako deiktické kvantifikátory

Číslovky *obojí, oboje, obě* vyjadřují kromě deiktického významu také význam počtu dva, jedná se tedy o deiktické kvantifikátory. Kvantifikování pomocí zpodstatněných číslovek *obojí, oboje, obě* je ovšem typologicky odlišné od kvantifikace realizované prostředky jinými. Srovnajme několik příkladů:

- (20) *Doprovázel ji lord komoří a ministr vnitra, oba v žaketech.*
(21) *Dieter měl s sebou i své dva desátníky, oba s puškou.*
(22) *Okapovou rouru a dvě kolena, oboje z mědi, chtěl ukrást drzý mědikop (31) u ústeckého městského divadla.*
(23) *Na 2 lžících oleje podusíme dvě cibule a 2 stroužky česneku, obojí nadrobno nakrájené.*
(24) *Jde o dva nové motocykly, dvě nová jízdní kola, obojí s příslušenstvím, a také dva počítače s tiskárnou.*

Zatímco v příkladech (20) a (21) koinciduje počet denotovaných entit s kvantifikačním významem číslovky, v příkladech (22)–(24) tomu tak není. Zdá se, že kvantifikovány nejsou předměty mimojazykové reality, ale syntaktické pozice. *Obojí, oboje, obé* předpokládá přítomnost dvouprvkové syntaktické struktury v pretextu; nejčastějším typem sémantického vztahu mezi oběma prvky je koordinace, v úvahu ovšem přicházejí i vztahy jiné. Kongruentní *oba* deixi k dvouprvkové struktuře nevyklučuje, avšak ani ji přímo nevyjadřuje – předměty reality, k nimž se odkazuje, mohou být vyjádřeny i souhrnně jedinou nominální frází.

Kvantitativní poměr mezi nekongruentními číslovkami *obojí, oboje, obé* a frázemi tvořícími jejich antecedent je 2 : 1. Nahradíme-li úplnostní číslovku koordinačním spojením dvou demonstrativ (*ten i onen, ten i ten*), bude každé z frází odpovídat zvláštní odkazovací výraz. Vztahy mezi deiktickým prostředkem a jeho antecedentem lze vyznačit pomocí indexů:

(25) *Doprovázel ji [lord komoří]_i a [ministr vnitra]_j, [oba]_{i+j} v žaketech. ([ten]_i i [onen]_j v žaketech)*

(26) *Dieter měl s sebou i [své dva desátíky]_i, [oba]_i s puškou. (*toho i onoho s puškou)*

(27) *Na 2 lžících oleje podusíme [dvě cibule]_i a [2 stroužky česneku]_j, [obojí]_{i+j} nadrobno nakrájené. ([to]_i i [ono]_j nadrobno nakrájené)*

Antecedentem nekongruentních úplnostních číslovek jsou většinou jmenné fráze, mohou jím být ale i fráze verbální (28). Syntaktická funkce číslovky v takovém případě zůstává substantivní; svědčí o tom mimo jiné morfologická forma přístavku reduplikujícího antecedent (29).

(28) *Naši politici jsou naneštěstí buď neschopní, anebo prodejní. Někdy stihnou za jeden den oboje.*

(29) *Naši politici jsou naneštěstí buď neschopní, anebo prodejní. Někdy stihnou za jeden den oboje, tedy být neschopní i být prodejní. [upravil V. V.]*

Sémantický rozdíl mezi oběma typy úplnostních číslovek lze vysvětlit odlišným poměrem mezi funkcí kvantifikační a funkcí deiktickou. Soudě podle dokladů z korpusu, nekongruentní číslovky *obojí, oboje, obé* se vždy chovají endoforicky¹⁵. Kvantifikační funkce nekongruentních úplnostních číslovek se vztahuje pouze k první složce endoforického aktu (srov. pozn. 15), kdežto kvantifikační funkce kongruentních úplnostních číslovek – a pokud vím i všech ostatních kvantifikátorů –

¹⁵ Endoforika neukazují ke skutečnosti přímo jako exoforika, ale „skutečnost identifikují v rámci textu, »vnitrotextově«: ukazují k jejímu pojmenování v (kon)textu [...]“ (MČ 2, s. 92). Obvykle se předpokládá referenční identita antecedentu a endofory; viz heslo „antecedent“ v Encyklopedickém slovníku češtiny (Karlík et al., 2002, s. 41). (V této souvislosti je vhodné upozornit na fakt, že zatímco v hesle „antecedent“ je anafora chápána jako jazykový prvek, v hesle „anafora“ (tamtéž, s. 36), zpracovaném jiným autorem, je vykládána jako jazykový vztah.) Dá se tedy říct, že endoforický akt sestává ze dvou složek: 1) ukázání do (kon)textu, 2) reference ke skutečnosti prostřednictvím 1.

se týká složky druhé. Lze proto rozlišovat dva typy kvantifikace: referenční (centrální typ) a textověstrukturní (periferní typ).¹⁶

Jeden z recenzentů mě upozornil na kontexty, v nichž *obojí*, *oboje*, *obé* evidentně nekvantifikuje syntaktické pozice, nýbrž předměty mimojazykové reality (přesněji jejich druhy):

a) *Dal si vodku, pak fernet, pak ještě jednu vodku, pak ještě jeden fernet, ale obojí mu připadalo stejně hnusné.*

b) *Vzal jsem si do košíku rohlík, jogurt a ještě jeden rohlík a pak jsem to oboje snědl v parku na lavičce.*

Jde o příklady vymyšlené, ale nepochybně gramatické a smysluplné. Moje vysvětlení je následující: Každý kvantifikátor operuje na množině entit. Nekongruentní číslovky *obojí*, *oboje*, *obé* primárně kvantifikují textové pozice; není-li v bezprostředním textovém okolí číslovky vhodná¹⁷ dvouprvková struktura k dispozici, hledá kvantifikátor jinou množinu, na níž by mohl operovat – nachází ji ve sféře extratextové. Kvantifikace textověstrukturní se tedy mění na kvantifikaci referenční. O tom, že dříve uvedený typ je pro tyto číslovky primární, svědčí fakt, že struktury, k nimž odkazují, jsou nezřídka obsazeny jmény abstraktními nebo slovesy, tj. výrazy označujícími jevy nepočitatelné.

7. *Obojí*, *oboje*, *obé*: úplnostní číslovky druhové?

František Daneš (1968, s. 7) uvádí tyto sémantické rysy číslovky *oba*: „Z uvedených příkladů vyplývá, že: (1) *oba* může ve větné (mezivětné) souvislosti následovat za *dva*, nikoli však naopak, a že tedy *oba* se vztahuje na nějaké dvě osoby (zvířata, věci), o nichž už byla řeč nebo které jsou jinak už známé; (2) že *oba* se nevztahuje na jakékoli dva předměty, o nichž už byla řeč atp., nýbrž na nějakou dvojici, pár, tedy na dva předměty chápané jako ucelená skupina, vyčerpávající všechny předměty, o něž jde. Stručně bychom mohli první z uvedených významových rysů nazvat odkazováním, druhý pak dvojnou souvislostí a prohlásit, že to jsou právě tyto dva rysy, co odlišuje číslovku *oba* od číslovky *dva*.“ *Obojí*, *oboje*, *obé* chápe Daneš (tamtéž, s. 10) analogicky: „Zájmenná souhrnná číslovka *oba* se objevuje nejen v této podobě číslovky základní, ale i jako číslovka druhová *obojí/oboje* (např. *občané obojího pohlaví* a zpodstatnělý tvar *obé*) [...]“

MČ 2 (s. 120) připouští, že *obojí* může mít i význam nedruhový: „Druhovou platnost může mít i úplnostní číslovka *obojí* (tj. obou dvou druhů), srov. *Mám sušenky kakaové a kokosové, které chceš? – Vezmu si obojí*. Někdy se ovšem těchto číslovek užívá i bez druhového významu: *Vezmeš si na cestu čaj, nebo kávu? Vezmu si obojí*.

¹⁶ *Obojí*, *oboje*, *obé* nepřimo vyjadřuje i kvantifikaci referenční: ta vyplývá z jeho funkce zástupné. Tento kvantifikační význam je však kontextový, nikoli inherentní.

¹⁷ Vhodností zde míním, že deixe k dvouprvkové struktuře je smysluplná.

Snažil se na to zapomenout a být k ní vlídný: obojí ho stálo mnoho sebezapření. Je zřejmé, že se u číslovek úplnostních a neurčitých ne vždy zřetelně rozlišují počty druhů a prosté počty jednotlivých jevů; přesněji řečeno při běžném vyjadřování se zpravidla přesně neidentifikuje úplnostní a neúplnostní druhovost.“ Podle mého názoru číslovka *obojí* v žádném z uvedených příkladů druhový význam nemá. Kvantifikován je prostý počet textový pozic; individuální nebo druhový význam lze připisovat pouze substantivním frázím, které tyto pozice obsazují.

8. Odkazování pomocí zájmena *všechen*. Formy kongruentní a nekongruentní. Substantivizace

Chce-li mluvčí odkazovat k více než dvoučlenné struktuře v pretextu, má k dispozici zpodstatnělé tvary zájmena *všechen* (řídč. *všecek*, *všecken*). Podobně jako v případě úplnostních číslovek i zde existují formy kongruentní a nekongruentní. Kongruentní formy se používají v plurálu všech rodů (v nominativu: *všichni*, *všechny*, *všechna*)¹⁸, nekongruentní forma obligatorně vyjadřuje kategorie neutra a singuláru (*všechno*)¹⁹. Aby byla zdůrazněna odkazovací, anaforická funkce zájmena *všechen*, bývá často doplněno demonstrativem *ten* (v kongruentní, resp. nekongruentní formě).

- (30) *Natrhala tedy houby, kůru ze stromů, posbírala jehličí a listí, a to všechno vložila do kamenného hrnce.*²⁰

O konkurenci kongruentních a nekongruentních zpodstatnělých forem zájmena *všechen* platí v zásadě totéž, co bylo řečeno výše o číslovkách *oba* vs. *oboje*, *obojí*, *obé*. Rozdíl je především v tom, že lexém *všechen* zahrnuje tři sady zpodstatnělých tvarů, které se liší „silou“ sémantického rysu zevšeobecnění i mírou substantivizace (zapsáno sestupně): 1. *všechno*, 2. *všichni*, 3. *všechny*, *všechna*. Rodové podoby *všechny*, *všechna* odkazují většinou ke jménu/jménům v pretextu a shodují se s ním/nimi v rodě a čísle. Substantivizaci tohoto typu lze interpretovat jako výsledek textové elipsy; zájmeno nese funkci Q/D/A^S. Tvary *všichni* a *všechno* explicitní přítomnost antecedentu v pretextu nevyžadují – mohou odkazovat kontextově v širokém slova smyslu. Zpodstatnělý tvar *všichni* lze syntakticky interpretovat tak, že se shoduje s elidovaným (a „zpětně“ doplnitelným) substantivem *lidé*, popř. s jiným substantivem v rodě mužském životném; je tedy nositelem funkce Q/D/A^S. Někdy je tato

¹⁸ Je třeba počítat i s variantními tvary *všichni*, *všicci* atd. – dále je neuvádím. Existují také zpodstatnělé kongruentní formy singulárové, ty však neodkazují k vícečlenné struktuře v pretextu.

¹⁹ Patří sem rovněž zastaralé tvary *všeckno*, *všecko* a neutrální tvar *vše*. Dále je neuvádím.

²⁰ Demonstrativum může být také v postpozici: [...] *všechno to vložila do kamenného hrnce*. Není zcela jasné, zda je v tomto případě vhodnější lexii *to* interpretovat jako D/S^a, nebo zda jde o apoziční spojení dvou lexii s funkcí Q/D/S^S, resp. D/S^S. Obě interpretace lze zpochybnit možností vložit mezi zájmena pomocné sloveso nebo jiné klitikon. Např. v 1. osobě: [...] *všechno jsem to vložila do kamenného hrnce*. *Všechno* se zde svým syntaktickým chováním přibližuje kvantitativnímu doplňku.

shoda pouze kontextová, zpodstatnělé zájmeno pak za výsledek elipsy považovat nelze: *všichni si musíme pomáhat*. Zpodstatnělé *všechno* doplnění žádného substantiva neumožňuje, toto zájmeno je vždy nekongruentní; tvar *všechno* je proto nositelem funkce Q/D/S^S. Míra zobecnění jeho sémantiky je vyšší než u rodové podoby *všichni*: *všechno* poukazuje jak k věcem, tak expresivně i k lidem.

(31) *Boucháme u starosty, všechno spí [...].*

Někdy se nekongruentní *všechno* užije i tam, kde by gramatika připouštěla kongruentní podoby *všechny*, *všechna* (srov. níže příklad (36)).

9. Zájmeno *všechn* jako deiktický kvantifikátor

Všechny tvary lexému *všechn* plní funkci deiktických kvantifikátorů. Obsah množiny, na niž tento kvantifikátor operuje, bývá více či méně neurčitě vyjádřen příslovečným určením (příklad (32)), restriktivní vedlejší větou (příklad (33)), popř. se pouze vyrozumívá z kontextu či situace (příklad (34)). Pokud *všechno* odkazuje k antecedentu explicitně vyjádřenému v pretextu, neznamená to, že množina předmětů denotovaných tímto zájmenem nemůže být širší. Některé výpovědi jsou dvojznačné (příklad (35)).

(32) *Němý křik mého tichého zoufalství vklouzl do sklepení, kanálů, stok a uvedl tam všechno do pohybu.*

(33) *Všechno, co se dá jíst za studena, je velmi DIETNÍ!*

(34) *„Je všechno v pořádku?“ zeptal se.*

(35) *Neodmítejte sponzorské dary, pozornosti od milenců ani zemědělské přebyteky od přibuzných. Všechno se bude hodit!*

Jak kongruentní, tak nekongruentní formy zájmena *všechn* jsou prostředkem kvantifikace referenční. Svědčí o tom jednak případy, kdy antecedentem zájmena je jediná jmenná fráze, odpovídající jedné pozici v syntaktické struktuře textu (příklad (36)), jednak možnost užít zájmeno *všechno* tam, kde jsou denotovány nejméně tři entity, avšak antecedent je rozložen do dvou syntaktických pozic (příklad (37)). Je obvyklé, že antecedent referuje k třem a více entitám, vyloučen ale není ani počet dvě nebo jedna (v případech, kdy je entita pojímána jako spojitá). Nekongruentní zájmeno *všechno* se tak částečně funkčně překrývá s nekongruentními číslovkami *obojí*, *oboje*, *obé*. Ze všech dosud probíraných odkazovacích prostředků je sémantika zájmena *všechno* nejvíce zobecňující: lze je užít nejen místo kongruentních tvarů téhož lexému, ale i místo nekongruentních číslovek *obojí*, *oboje*, *obé* a kongruentní číslovky *oba* (příklad (38)).

(36) *Chvilí stáli všichni tři zahleděni na hvězdy. „A to všechno jsou světy,“ řekl Hagen.*

(37) *Jde o dva nové motocykly, dvě nová jízdní kola, [to] všechno s příslušenstvím, a také dva počítače s tiskárnou. [upravil V. V.; srov. s příkladem (25)]*

(38) *„Zdeněk Machota vybojoval dvě stříbrné medaile, a to vše ve stolním tenisu,“ říká ředitelka.*

10. Rys opakovanosti a rys spojitosti

Zdeněk Hlavsa (1975, s. 84) předpokládá dvě funkce lexému *všechen*: „Substantiva, kterým přisuzujeme kladnou hodnotu rysu opakovanosti a zápornou rysu spojitosti, jsou kompatibilní jen s plurálovou formou *všichni*, *všechny*, *všechna*. Takto utvořené fráze vyjadřují úplnost prvků v množině: *všichni studenti*, *všechna jablka*, *kamna*. Pokud jde o singulárovou formu *všechen*, plní funkci jinou než její plurálový protiklad. Spojuje se především obecně se substantivy spojitými, a to – podobně jako *mnoho*² při rozvíjení S_{sg} – bez ohledu na rys opakovanosti. Takto utvořená fráze označuje úplnost množství vymezeného buď v kontextu promluvy, nebo přímo v mimojazykové situaci, v níž se promluva realizuje.“

Neznamená to ovšem, že by singulárové formy nebyly s rysem opakovanosti vůbec slučitelné. Platí to jak pro formy kongruentní (*všechen lid*, *všechna havěť* a další spojení s kolektivy), tak pro formy nekongruentní (příklad (39)).

(39) *Nepůjdeš ven, dokud všechno nevypiješ.*²¹

11. Synoptická tabulka

V tabulce níže uvádím syntakticko-sémantické rysy vybraných číslovek a zájmen.

	primární synt. funkce	typ kvantifikace ²²	počet kvantifikovaných entit ²³
<i>oba, obojí, oboje, obé</i>	Q/D/A ^a	R	$x = 2$
<i>obojí, oboje, obé</i>	Q/D/S ^s	T (R)	$x = 2$
<i>všechen</i> (pl.)	Q/D/A ^a	R	$x \geq 3$
<i>všechen</i> (sg.)	Q/D/A ^a	R	$x \geq 1$
<i>všechno</i> (sg.)	Q/D/S ^s	R	$x \geq 1$

12. Závěr

Syntakticko-sémantické rozdíly mezi kongruentními a nekongruentními číslovkami *obojí*, *oboje*, *obé* by ve výkladovém slovníku měly být reflektovány. U jiných deiktických výrazů tomu tak je: nekongruentní podoby jsou zachyceny v rámci samostatné lexie polysémního lexému (*všechen* – *všechno*, *ten* – *to*).

Nekongruentní úplnostní číslovky mají blíže k číslovkám základním než druhým: až na výjimky vyjadřují prostý počet, nikoli počet druhů. Na rozdíl od číslovek základních ovšem v těchto případech nekvantifikují předměty mimojazykové reality, nýbrž textové pozice.

²¹ Povahu skutečnosti, která je kvantifikována, přesně neznáme, rys opakovanosti zde proto není ani pozitivně vyjadřován, ani popírán.

²² R = kvantifikace referenční, T = kvantifikace textověstrukturní.

²³ „x“ je počet jednotek příslušným zájmenem lexikálně vyjadřovaný.

LITERATURA

- Český národní korpus – *BMK* (2002). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – *ORAL2006* (2006). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – *ORAL2008* (2008). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – *PMK* (2001). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus – *SYN* (2007). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- DANEŠ, F. (1968): Oba, obojí, obé. *Naše řeč*, 51, s. 6–13.
- HLAVSA, Z. (1975): *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha: Academia.
- Internetová jazyková příručka* (2008) [online]. Cit. 2010-11-05. <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN.
- KOMÁREK, M. (2006): Systém autosémantických slovních druhů ve spisovné češtině. In *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J. (1986): *Mluvnice češtiny 2 (Tvarosloví)*. Praha: Academia.
- Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. Praha: Státní nakladatelství.
- Slovník jazyka českého (1935–1938, 2. vyd. 1941)*. Praha: Fr. Borový.
- Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971, 2. vyd. 1989)*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd / Academia.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978, 2. vyd. 1989)*. Praha: Academia.
- VESELÝ, V. (2009): Lexikální sémantika neurčitých kvantifikátorů v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 175–192.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Letenská 4, 118 51 Praha 1
vvesely@ujc.cas.cz